

ANDRE MOHOROVIČIĆ*

Zagreb

UMJETNOST I KULTURA BAROKA
POVIJESNI OKVIRI POJAVE BAROKA

BAROQUE ART AND CULTURE BAROQUE HISTORICAL FRAMEWORK

The text explains historical framework of the Baroque, and its essential characteristics related to the City of Varaždin.

Barok kao umjetnički i kulturni stilski izraz XVII. i XVIII. st. razvio se na tlu Italije proširivši potom svoje modificirane oblike i shvaćanja u regije južnog, središnjeg i zapadnog područja Europe. Primarna snaga baroknog izraza očitovala se prvenstveno na području arhitekture i likovnih umjetnosti, da bi potom istim intenzitetom barok svoju bujnu raskošnost ostvario u sferi glazbe i književnosti s dalekosežnim odjekom u svakodnevnom životu ljudskoga društva svoga vremena.

No želimo li pravilno shvatiti povijesnu uvjetovanost i kreativnu ulogu pojave i karaktera barokne kulturno-umjetničke epohe nužno je razmotriti navedenu pojavu kao jedan od fenomena u širem vremenskom kontekstu društvenih, idejnih i stvaralačkih zbivanja i mijena na tlu Europe koje se odvijaju u vremenskom rasponu od početne konstitucije i stabilizacije europskih postantičkih etničkih zajednica, koje se (na podlozi merovinško-karolinške rano-feudalne društvene formacije s kraja 1. tisućljeća) transformiraju u medijevalne europske narodne zajednice u rasponu od XI. do XIII. st., pa do razdoblja pojave povijesnih lomova krajem XVIII. st., kada se feudalni društveni sustav raspada pod udarima francuske revolucije. Razmatrana, u tijeku navedenog tisućljetnog zbivanja na tlu Europe, pojava baroka postaje logičnom etapom u bogatom društvenom, duhovnom i kreativnom životu europske kulturne povijesti.

---

* Umro 17.12.2002.

Korijeni stvaralačkog slijeda, kojega u cijelosti nazivamo ciklusom razvoja europske kulture i umjetnosti, svoj nastanak povezuju s turbulentnim previranjima do kojih dolazi tijekom 1. tisućljeća, u kojemu, u doba prvih stoljeća počinje zamirati kasna faza antičke klasike, da bi sredinom tisućljeća ranomedijevalne migracije u kreativna zbivanja spontano unosile elementarnu svježinu rustikalnih shvaćanja nadošlih plemenskih skupina, koje u dodiru s antičkom ostavštinom krajem tisućljeća (u karolinško-otoma nsko doba) ponovno u okružju nastale stabilizacije dovode do postupnog snalaženja i sazrijevanja prvih robustnih stilskih ekspresija predromaničkog (na našem tlu starohrvatskog) kreativnog izraza.

U toj povijesnoj fazi zapaža dvojnost kreativne svijesti: u mediteranskom okružju (Apeninski poluotok i dio naše jadranske obale) sa snažnom tradicijom antičke ostavštine zadržavaju se tragovi kreativne težnje za reprezentativnim mjerilom, klasičnim redom i skladom oblika, dok u europskoj kontinentalnoj pozadini, u koju se snažno infiltriraju nove etničke skupine, početno dominira slijed apstraktne tematike ornamenta te maleno mjerilo i robustni korpus arhitektonske kreacije uz naknadnu pojavu figuralnih motiva. Navedena dvojnost ostavlja svoj trag kroz cijeli spomenuti raspon europske umjetnosti sve do završetka baroknog razdoblja.

U doba prve snažne stabilizacije srednjovjekovnog feudalnog društva i međuovisne pojave novih državnih formacija u razdoblju XI. – XIII. st. sazrijeva, u okružju konsolidacije i pune afirmacije skolastike, snažan romanički stilski izraz ostvaren prvenstveno u kreacijama kristalno elementarnog korpusa romaničke arhitekture obogaćene (antičke provenijencije) te kondenziranim skulptorskim ili slikarskim detaljima.

Puni zamah prosperiteta razvijenog feudalizma dovodi u vremenskom rasponu od XIII. do XV. st. na kontinentalnom francuskom i njemačkom području u misaonoj sferi do razvoja dinamične interpretacije skolastičke doktrine u tumačenjima Rogera Bacona, Alberta Magnusa odnosno Duns Scota, koji svoja razmišljanja orijentiraju prema transcendentalnim tokovima duhovnosti. Navedena orijentacija prema produhovljenom idealu života i otklonu od materijalne realnosti odrazila se naročito u krugu kreiranja sakralne arhitekture s izričitim nastojanjem za dematerijalizacijom kompaktnog korpusa dotadašnje romaničke koncepcije i težnjom za ostvarenjem raščlanjene strukture prostornog konstruktivnog skeleta koji s opnom vitraja obavlja atmosferu bazilikalnog prostora, što se jasno očituje u fazi zrele gotike. Međutim, analitički zamah gotičke sferne strukture galsko-rajnškoga kontinentalnog područja italsko tlo nije nikada u dematerijaliziranoj verziji prihvatilo zadržavši i u tom stilskom rasponu mediteranskom shvaćanju svojstven realni arhitektonski korpus u varijanti cvjetne gotike slikovito oplemenjene gotičkim dekorativnim detaljima.

Navedena stabilizacija feudalnih državnih formacija na kontinentalnom tlu Europe potiče tijekom XIV. st. ekonomsku ekspanziju u smjeru juga, tako da Apeninski poluotok postaje posrednikom u proizvodnom i trgovačkom kontaktu Europe s istočnim Mediteranom. Novi slojevi italskih građana (pomorci, trgovci, profesionalni vojnici) po prirodi svojih realnih zvanja otklanjaju metafizički orijentiranu skolastiku i počinju realnije promatrati pojave u prirodi i društvu koje ih okružuju. Razvija se humanistički pogled na stvarnost, a ličnost čovjeka izlazi iz srednjovjekovne anonimnosti.

Nesklonost talijanskog ambijenta prema mistici gotičkoga shvaćanja i sklonost za trajno održavanje tradicijske povezanosti s harmonijom oblika antičke ostavštine dolazi do punog izražaja na prijelazu XIV. u XV. st., kada se razvija studij antike, napušta strukturalni gotički koncept i u Firenci grade prva arhitektonska djela novoga stila u kojima je težište usmjereno smirenoj harmoniji i ljepoti oblika – nastaje renesansa.

Renesansne se arhitektonske i likovne kreacije oslanjaju na modificirane antičke uzore, i u zreloj se fazi sređuju u duhu formiranja smirenoga sklada, humanoga sadržaja, ljepote oblika i dominantne monumentalnosti. Navedeni poticaj antičke tradicije u oblikovnoj definiciji harmonije i ljepote arhitektonskih i likovnih ostvarenja u razvoju renesanse naznačen je primjerice u djelima F. Brunelleskija, L. B. Albertija, Donatella, A. Verrochija ili A. Mantegne, dok je cjelovita univerzalnost produhovljene oblikovne harmonije i ljepote ostvarena u opusu jedinstvene ličnosti renesansne epohe Leonarda da Vincija, a lirska varijanta u djelima Rafaela Santija. Međutim, u doba prijelaza u kasnu fazu renesanse pojavljuju se tri osnovne kreativne varijante. Jedan smjer zapada u manirizam, drugi se želi vratiti na početne elemente jasnih antičkih uzora, što se očituje u djelu A. Palladija, dok treći smjer slijedi dinamiku prirodnog razvoja potaknutog skulptorskom snagom i oblikovnom napetošću koje u svoja djela unosi Michelangelo Buonarroti i time inaugurira razvojni smjer kojemu se priključuju G. da Vignola, G. della Porta i J. Sansovino, a koji vodi u stilsko razdoblje baroka.

U to se dinamično doba na tlu Europe pod utjecajem od skolastike oslobođenih humanističkih shvaćanja razvijaju svestrane čovjekove aktivnosti u sferama filozofskih razmišljanja, znanstvenih otkrivanja realnih prirodnih pojava i njihovih tumačenja te ostvarivanja širokoga raspona umjetničkog stvaralaštva. U društveno-povijesnom slijedu zbivanja se sažimaju kako u koncentriranim središtima feudalnog apsolutizma s djelomičnom pojavom prosvjetiteljstva, tako i u europskim urbanim središtima u kojima se razvija potencijalni duh intelektualnog oslobođanja koje krajem XVIII. st. vodi do konačnog revolucionarnog preobražaja. U tom završnom krugu tisućljetnog feudalnog kulturnog ciklusa ljudska se misao kreće prema spoznaji egzaktnih zakonitosti, a umjetnost baroka prema bujnom finalu bogatog oblikovnog inventara u

rasponu od arhitektonskih i likovnih oblika preko književnog izražavanja do glazbenog mnogozvučja.

U navedenim se povijesnim okolnostima pojavljuje plejada snažnih ličnosti, koje, poput antičkih helenskih mislilaca, usmjeruju svoj duhovni napor spoznaji istinite stvarnosti svijeta. To je, nakon pojave Leonarda da Vinci, vrijeme u kojemu djeluju Giordano Bruno, Galileo Galilei, Kepler, Newton, Descartes, Leibnitz, Kopernik, Pascal, Spinoza, Bošković, Euler, Lomonosov, Kant i mnogi drugi utemeljitelji novoga znanstvenoga razvoja.

Atmosfera puna nerva stvara potrebno okružje u kojemu arhitektonski oblici svojom bujnošću slijede snagu plastične napetosti Michelangelovih arhitektonskih i skulptorskih ostvarenja što se očituje već u novom tipu arhitektonskoga prostora (G. Vignola) i reprezentativnoj raskoši pročelja (G. della Porta) crkve II Gesù u Rimu. Time je konačno započeo razvojni ciklus barokne umjetnosti ostvaren u Italiji na području arhitektonske kompozicije primjerice u djelima C. Maderne, L. Berninija, F. Borrominija, B. Longhene, G. Guarinija ili F. Juvare, odnosno na polju likovnog izraza u opusima Caravaggia, braće Carracci, S. Riccija, F. Benkovića (hrvatskoga majstora koji djeluje u Italiji), G. B. Piazzette, F. Solimene ili G. B. Tiepola.

Barokni se arhitektonski stilski izraz vrlo brzo proširio prostranstvima Europe, te se na tlu Francuske očituje u otmjenoj varijanti monumentalno sređenih bogatih oblika, u Španjolskoj se razvija u neobuzdanom grču, dok se na tlu srednje Europe barok očituje bogatim, pretežno plošno tretiranim, bujnim registrom raščlanjene kompozicije arhitektonskoga korpusa obogaćenoga reljefnim detaljima.

Potpuno je razumljivo da su se novi barokni stilski oblici proširili i na hrvatsko tlo, na kojem su se u to doba (XVII.-XVIII. st.) odvijala veoma nepovoljna i teška državno-politička zbivanja. Hrvatska je, naime, u prethodnom XVI. st. (između poraza hrvatske vojske od Turaka na Krbavskom polju 1493. god. i pobjeda Hrvata nad Turcima kod Siska 1593.god.) doživjela jedno od najtežih razdoblja u svojoj povijesti, tako da samo maleni dio sjeverozapadne Hrvatske (*reliquiae reliquiarum regni*) ulazi u XVII. st. relativno slobodan.

U navedenim povijesnim okolnostima obalno područje Dalmacije i Istre, koje se nalazi uklješteno između austrijskog presizanja te venecijanskog i turskog prodiranja (uz suzdržano održavanje Dubrovačke republike), zadržavajući lokalnu urbanu tradiciju, poprima novi barokni utjecaj sa srednje- i sjevernoitaluskog područja.

Istovremeno kontinentalni je teritorij Hrvatske podijeljen na spomenuti sjeverozapadni dio, u koji barokni utjecaj prodire prvenstveno s alpsko-austrijskog prostora, te istočni dio (Slavonija), koji se tijekom XVII. st. nalazi pod turskim osvajačem i tek se krajem stoljeća protjerivanjem Turaka (mir u Sri-

jemskim Karlovcima 1699. god.) oslobađa, tako da u to područje barok veherentno prodire tek u XVIII. st.

U naznačenom procesu, kako općih europskih tako i užih hrvatskih, državno-političkih i kulturno-umjetničkih povijesnih zbivanja postaju jasnima kako pojava tako i razvoj te značenje baroknoga stvaralaštva u urbanom razvitku i arhitektonskom oblikovanju stilske fizionomije grada Varaždina.

Razvoj i logična urbana pozicija Varaždina potječe iz srednjovjekovnoga razdoblja. Nakon razaranja antičkih urbaniteta uzrokovanih ranomedijevalnim migracijama, dolazi na prijelazu 1. u 2. tisućljeće do ponovne stabilizacije života i na našem dijelu Panonije (nazvanom tada Slavonija), te do formiranja prvih novoosnovanih naselja na povoljnim strategijsko-gospodarskim geografskim lokacijama. U navedenoj povijesnoj konstelaciji na križanju stare podravske prometne magistrale s poprečnim putom, koji iz Zagorja vodi prema rijeci Dravi, nastaje naselje Varaždin (koje se prvi puta posredno spominje 1181. god.). Radi iznimnog vitaliteta ovo naselje, kao prvo na tlu kontinentalne Hrvatske, dobiva 1209. god. privilegije slobodnoga grada i bude osigurano najstarijim romaničko-gotičkim dijelom utvrđenoga Staroga grada. Najstarija organskim razvojem formirana urbana struktura grada situirana uz križanje glavnih prometnica osigurana palisadama, nasipima i jarcima (XV. st.) počinje se u doba prosperiteta i novih strategijskih okolnosti transformirati u tijeku XVI. st. na način da novopodignuti obrambeni masivni sistem zidina s kulama pravokutnog perimetra obuhvati novotransformirani dijelom renesansni ortogonalni sistem uličnog rastera.

Varaždin, kao važno utvrđeno središte, pojačano osigurano utvrdom Staroga grada, locirano na izuzetno povoljnoj geografskoj poziciji, postaje u doba turskih osvajanja središtem vojnog zapovjedništva te gospodarskog, političkog, upravnog i kulturnog života sjevernog hrvatskog područja.

U navedenim povijesnim okolnostima u Varaždinu tijekom XVII. i XVI-II. st. svoja sjedišta osnivaju važni crkveni redovi i mnogobrojne plemićke obitelji, te gradnjom svojih samostana, rezidencija, kurija i domova provode baroknu stilsku transformaciju urbane fizionomije središnjega gradskoga prostora.

Na taj se način staro varaždinsko urbano središte obogaćuje gradnjom istaknutih baroknih objekata koji oblikuju prostorne ambijente izuzetne vrijednosti. Reminiscenciju na protekla vremena održavaju pojedina srednjovjekovna i renesansna zdanja poput Starog grada, Vijećnice ili gotičkog zvonika župne crkve Sv. Nikole.

U doba baroka u Varaždinu se grade četiri samostanska kompleksa iznimne urbane vrijednosti. Podiže se Isusovački kolegij (osnovan 1628.god.) s crkvom Marijina Uznesenja (1642-46. god.), Franjevački red (osnovan u

Varaždinu 1244. god.) podiže zgradu samostana (dovršena 1644. god., kasnije nadograđena) s crkvom Sv. Ivana Krstitelja (oko 1650.), Kapucini grade samostan (1701-03. god.) s crkvom Sv. Trojstva (1703.), a red Uršulinka (osnovan 1712. god.) podiže monumentalni samostanski kompleks s crkvom Rođenja Isusova (1726. god.). Izgradnji sakralnih objekata pridružuje se i barokna župna crkva Sv. Nikole (1751.-68.).

Cjelovitoj baroknoj obnovi grada pridonijela je radnja desetaka stilski istaknutih palača, dvoraca, rezidencija, kurija i građanskih domova koje podiže staro plemstvo i imućni građani (obrnici, trgovci) te pred turskom najezdom izbjegli velikaši koji se doseliše u ovaj grad.

U naznačenim burnim povijesnim okolnostima Varaždin postaje jedna od najistaknutiji baroknih urbanih cjelina i važno političko (od 1756. do 1776. god. glavni grad Hrvatske, sjelo Hrvatskoga sabora), gospodarsko i kulturno (kameralni studij, kajkavska književnost, tiskarstvo, glazba, znanost) središte u kojemu se, uz navedene sakralne, grade reprezentativni objekti u tradiciji kasnorenesansnih oblika, poput palača Zakmardi i Sermage, odnosno bujnosti razigranog baroknog stila ostvarenog u izgradnji palača Drašković, Sermage, Patačić, Nitzky, Oršić, Keglević, palači Županije i palači Zagrebačkoga kaptola ili šarmu rokokoja ostvarenog u kompoziciji palače Patačić.

Svoje izuzetno bogatstvo barokne baštine očuvane u urbanim ambijentima i arhitektonskim ostvarenjima grad Varaždin cijeni i njeguje, kao što čuva i tradiciju kajkavske riječi i književnosti, vrijedne nalaze baroknog likovnog nasljeđa te odjeke baroknog glazbenog zvuka.

Uz znanstvene skupove, koji obrađuju veze našega područja s europskim kulturnim zbivanjima prisutne u bogatom baroknom urbanom i arhitektonskom opusu evidentiranoga nasljeđa, u Varaždinu se posebno njeguje europska glazbena tradicija temeljena na djelima G. P. Palestrine, C. Monteverdija, D. Scarlattija, A. Corellija, A. Vivaldija, J. S. Bacha, G. F. Händela, W. A. Mozarta, J. P. Rameaua ili L. v. Beethovena, a izvođena na eminentnim ciklusima Varaždinskih baroknih večeri, čime grad Varaždin unosi europsku glazbu barokne i klasične epohe u svoje barokne urbane prostore.

Konačno, Varaždin je grad u kojemu postoji harmonično jedinstvo baroknih urbanih prostora, barokne arhitekture, baroknog likovnog opusa, barokne književnosti i barokne glazbe. Po tim vrijednostima Varaždin se ističe kao sudionik bogatog europskog kulturnog curriculumuma.

SAŽETAK

U skupnom pristupu znanstvenom razmatranju baroknih kulturnih i umjetničkih ostvarenja, kojima grad Varaždin kao bogatim nasljeđem obiluje, pogodno je uvodno navesti sažetu naznaku pojave baroka kao kreativnog i stilskog fenomena, koji se manifestira tijekom XVII. i XVIII. st. na tlu Europe, u slijedu feudalnog ciklusa državno-političkog razvoja na njenoj povijesnoj sceni.

Međutim, u navedeno se doba odvijaju teške borbe za opstanak Hrvatske, tako da samo njezin uži sjeverozapadni dio ostaje neosvojen (*reliquiae reliquiarum regni*), te se na tom prostoru Varaždin razvija u veoma značajno vojno, gospodarsko, upravno i kulturno središte. U doba prosperiteta stara se gradska jezgra pojačano utvrđuje te tijekom XVII. i XVIII. st. urbano transformira izgradnjom značajnih baroknih sakralnih i javnih objekata, plemićkih palača i kurija te građanskih domova. U tom se razdoblju stvaraju izuzetno lijepi barokni urbani ambijenti skladnih mjerila okruženi baroknim objektima profinjenih bogato komponiranih profilacija i detalja.

SUMMARY

A joint approach to a scientific analysis of Baroque cultural and artistic achievements, that the City of Varaždin is so rich with, suitably states a comprised mentioning of the Baroque as a creative and stylistic phenomenon, manifested throughout the 17th and 18th centuries in Europe, along with the feudal cycle of the state and political development.

However, this was the period of severe struggling for the survival of Croatia. Only its narrow north-western part remained unconquered (the *reliquiae reliquiarum regni*), and in that area Varaždin was developing as a significant military, economic administrative and cultural centre. During the period of prosperity the old city core was fortified throughout the 17th and 18th centuries and was transformed through urban construction of Baroque sacral and public facilities, palaces and manors and city houses. During this period, extraordinary beautiful Baroque urban interiors were surrounded by harmonious Baroque structures with sophisticated, rich profiles and ornaments.

Primljeno: 1999-11-20